نووسینی د . زاهیر سوران .
11 ئەیلولی 2004 .

ئیفلجی – شەپلەداری منداڵ
(Poliomyelitis)

نەخۆشییەکی سۆیی درمی گرانە کە دەبێتە هۆی هەوکردنی ناوچەی خۆڵەمێشی پەتکە دەمار وزۆرجار بە شەپلەداری منداڵی نێو دەبرێت .

هۆزانی (6, 7 ,8)

ڤایرۆسێکە بە نێوی Poliovirus, گچکەیە نزیکەی 28 نانۆمیترە وسەربە خێزانی پێکۆرنە ڤیریدایە و 3 جۆری سیرەمی هەیە.

یەکەم جۆر جۆری Brunhilde, Mahoney –ect ی هەیە .
دووەم جۆر جۆری Lansing MEF1 ی هەیە .
سێیەم جۆر جۆری Leon ,Saukett ی هەیە .

هەموو ڤایرۆسەکان بلاون وەلی ڤایرۆسی پۆلیۆ لە وانی دی بلاوترە .پێش دروستکردنی کوتان دژ بە ڤایرۆسەکە لە80 – 90 ٪ ی نەخۆشەکان تووشی شەپلەداری دەبوون ، وەلی ئەمرۆ ئەو ڕێژەیە زۆر نزم بۆتەوە و بگرە لە هەندێك ولاتدا نەماوە ، دووەم جۆریش بلاوە بەلام جۆری سێیەم بە ڕێژەی لە 3٪ دا بلاوە ڤایرۆسەکە بە ئیسەر ، کلۆرۆفۆرم ، ئەلکهول دەمرێت ، وەلی زۆر بەرگەی سەرما و بەستن دەگرێت . لە ئاوی زێرابدا نزیکەی 4 مانگ دەژی ، لەشیرو پێهاتوەکانی شیریشدا دەژی . زۆر بەرگەی گەرما ناگرێت لە نیو کاژێردا لە پلەی 60 دا دەمرێت .(پاستورە کردنی شیر بۆ ماست و پەنیر ،ڤایرۆسەکە دەکوژێت) .

هەروەهابە ئاوی ئۆکسجیناوی و پەرمەنگە ناتی پۆتاسیۆمیش دەمرێت، تیشکی سەروو وەنەوشەیی لە 10 خولەکدا ڤایرۆسەکە دەکوژێت , نەخۆشییەکە لە هەموو جیهاندا بلاوە زۆرجاران جۆری شەپلەداری نەخۆشییەکە لە ناوچە فێنکەکان و ساردەکاندا بۆتە هۆی بلاوبونەوەی نەخۆشییەکە. بە پێی سەرژماردنێکی ڕ ت ج لەو ولاتانەدا کە تازە گەشەدەکەن ، سالانە نزیکەی 250 هەزار تووشبوی تۆمارکراو هەبوە .

بەلام ئەمرۆ بە هۆی کوتانی سیانییەوە (3 کوتان) توانراوە کۆنترۆلی بلاوبوونەوەی نەخۆشیەکە بکرێت . بۆ نموونە لە سالی 1952 دا لە ئەمەریکا تەنیا 21 هەزار تووش تۆمارکراو هەببوە, بەلام لە سا لی 1987 دا هیچ بارێکی شەپلەداری تۆمارنەکراوە . لە سەرەتای سالی 2004 دا ڕ ت ج ڕایگەیاند هیوایان زۆرە کە تا سالی 2008 نەخۆشییەکە لە هەموو جیهاندا نەهێلن .

ئەوەی شایانی باشە هەمان ڕێکخراو ڕایگەیاند سالی 1977 لە عێراقدا تەنیا 2 نەخۆس تۆمارکراوە . لە سالی 1998 دا دوا نەخۆشی تۆمارکراو لە کوردستاندا ڕاگەیەندراوە , بەلام لە سالی 2000 دا نەخۆشییەکە لە هەموو ئێراقدا نەماوە (9) .

ڕێگاکانی گواستنەوە

– ڕاستەوخۆ، ڤایرۆسەکە لەڕێگای هەواوە واتە بەهۆی دلۆپە پرژەی کۆکە ویژمەی هەلگری ڤایرۆسەکەوە دەگوێزرێتەوە .

– ناڕاستەوخۆ، بەڕێگای پیسایی بۆ دەم دەگوێزرێتەوە .

– لە کۆتایی ماوەی کرکەوتن و سەرەتای نەخۆشییەکەدا (بوونی ڤایرۆسەکە لەگەروودا) هۆیەکی سەرەکی گواستنەوەی ڤایرۆسەکەیە لەهەردوو بارەکەدا پەیوەندی ڕاستەوخۆی نێوان نەخۆشێك و لەش ساخێك زۆر گرنکە. هەروەها لەوانەیە لە ڕێگەی پەیوەندی ناڕاستەوخۆ وەك بەکارهێنانی کەلوپەلی پیس بووی نەخۆشەوە ڤایرۆسەکە بگوێزرێتەوە .

درمی ڤایرۆسەکە زۆر بەرزە (نزیکەی 8حەفتەیە) بە تایبەتی لە دواڕۆژی ماوەی کرکەوتنی ڤایرۆسەکەدا و لەیەکەم هەفتەی نیشانەکانیدا(بە تایبەتی ئەو کاتەی ڤایرۆسەکە لە گەروی نەخۆشدا هەس),یان ئەو کاتانەی ڤایرۆسەکە لە گەڵ پیسایی‌دا دەکرێتە دەرەوە. لەوانەیە نەخۆش دووبارە بە جۆرێکی سیرەمی دی ڤایرۆسەکە توشی نەخۆشی‌یەکە ببێت.

نیشانەکان

ماوە یکرکەوتنی ڤایرۆسەکە لە نێوان 7–14 ڕۆژدایەو لەوانەشە لە نێوان 3–21 ڕۆژدا بێت.

ماوەی دەرکەوتن : لەنێوان 1–5 ڕۆژدایە سەرەتا (تا) بەرز دەبێتەوە ,پاشتر تا دەگاتە 37–39 گەروو ئێشان, ژانکردنی ماسولکە (وەك سوکە پەتای هاوین دەردەکەوێت)، هێڵنجدان ,ڕشانەوە ، ژانەسك, نەمانی ئارەزوی خواردن دەردەکەوێت . نەخۆش بێخۆلق وخەوالووە ،سەرو پشتی ژان دەکات. نزیکەی 2–4 ڕۆژ پاش ئەم ماوەیە پلەی گەرمی نەخۆش ئاسایی دەبێتەوە ،پاش 3–4 ڕۆژ تا ئاسایی دەبێتەوە، لەپڕ نەخۆشی‌یەکە بە تایەکی بەرزو نیشانەی دەماری‌یەوە دەردەکەوێت.

ئەم ماوەیە بە 2 قۆناخدا دەڕوات کەئەمانەن

1– قۆناخی پێش شەپلّداری

لە ئاسایی بونەوەی تا لێهاتنەوە دەست پێدەکات تا دەرکەوتنی شەپلەداری (نزیکەی 5 ڕۆژ دەخایەنێت) ، گرنگترین نیشانەکانی ئەم قۆناغە بریتین لە : ژانە سەر ، بێ خولقی ، ژانکردنی ماسولکەو دەمارەکان . ڕەنگ هەڵبزرکانن ،(منداڵ ناتوانێت لە سەر پێخەفەکەی ڕاست بێتەوە) . ڕاستیان گووتوە کە نەخۆش زیاتر لەشی ژاندەکات وەك لە شەپلەداری هەروەها گرژبونی ماسولکە ، بێهێزی لاوازی و بێتوانایی دەردەکەوێت . (گەر نەخۆش لەپرپەرزبێتەوە , بەرتەکی دەماری نامێنێت). وەلی نەخۆش ئاگاداری خۆیەتی لە تێڕوانیندا پزیشك پەردە سوّی مێشك ونیشانەی ماچ (هەوڵ دەدرێت نەخۆش بە دانیشتنەوە دەمی بگاتە سەر کەشکە ئەژنۆی) دەستنیشان دەکات .

2– قۆناخی شەپلەداری

پاش توندبوونی نیشانەکان لە 2–5 ڕۆژدا شەپلەداری دەردەکەوێت . لەم بارەدا ماسولکەکان شل دەبن ، بەتەواوی ناجولێن پاشتر بەتەواوی لە کارو جولاّن دەکەون . بە گشتی زۆربەی ماسولکەکانی شان وقۆڵ و پا شەپلەدار دەبن و لە کار دەکەون . نەخۆش زۆر ئارەق دەکاتەوە . سەری پەنجەکانی دەست ویا سارد دەبنەوە زۆر جار مرۆ تووشی گیروگرفتی میزکردن دەبێت ، هاوکات نەخۆش هەمیشە بەدەست ئازارەوە دەناڵێنێت (ئازاری شەپلەداری لە شێوەی گرژبونەوەی ماسولکەدایە) . ماوەی گەڕانەوە بۆ بارودخی جاران نزیکەی 10- 14 ڕۆژ یان مانگێك دەخایەنێت، پاش نەمانی نیشانە توندەکان نەخۆش هەست بە باش بوون و چاکبونەوەی ماسولکەکان دەکات و پاش 3 مانگان شەپلەداری چاك دەبێتەوە . ئەوەی جێی سەرنجە لە یەکەم 3 مانگدا لە 50٪ ی شەپلەدارەکان چاك دەبنەوە ، وەلی لەماوەی ساڵێکدانزیکەی لە 75٪ یان چاك دەبنەوە ، هەروەها لە ماوەی 2- 3 ساڵدا لە 100٪ ی شەپلەدارەکان چاك دەبنەوە . لە ڕاستیدا تەنیا لە 10- 15 ٪ینەخۆشەکان بە تەواوی دەست ولاقیان چاك نابێتەوە ولەکار دەکەوێت .

جۆرەکانی نەخۆشییەکە

1– جۆری ناشەپلەداری

ئەمیش 3 جۆرە:

– جۆری دەرنەکەوتوو، بیّ نیشانەیە و لە 90–95 ٪ ی نەخۆشییەکە لەم جۆرەیە .لە تاقیگادا دژەتەنی دژ بە ڤایرۆسەکە دەستنیشان دەکرێت .

– جۆری گچکە بە گرانی دەناسرێتەوە و زۆر جاران وەك هەلامەتێك دەردەکەوێت .

هاوکات ڤایرۆسەکە بەگرانی بەڕێگای تێستی سیرەمی یەوە یان ڤایرۆسییەکەوە لە پیسایی یان لەگەرووی نەخۆشدا جودا دەکرێتەوە و دەستنیشان دەکرێت .

– جۆری پەردەسوّی مێشك ڤایرۆسەکە دەبێتە هۆی پەردە سوّی توندی مێشك .

2- جۆری شەپلەداری ، ئەمیش 5 جۆرە :

- جۆری لامل وکەلەکە ، 60٪ ی جۆرە شەپلەدارەکان دەگەڕێتەوە کە دەبێتە هۆی شەپلەداری دەست ولاق ،ماسولکەی سك ، ناوپەنچك یان ماسولکەی مل .
- جۆری لاسکی مێشك ، لە 5-25 ٪ ی جۆرە شەپلەدارەکان دەگەڕێتەوە .
- شەپلەداری جووتە کەللە دەماری 8,7,6,5,4,3 دەگرێتەوە , زۆرجاران تاکێك دەمار دەگرێتەوە.

سۆی جووتە کەللە دەماری (12,10,9) زۆر ترسناکە ودەبێتە هۆی گیروگرفت لە جووین وهەناسەداندا ,گەربێت وسوڕانی خوێن تووشی گیروگرفت بێت ئەوا لەوانەیە ژیانی نەخۆش بکەوێتە مەترسییەوە.

- جۆری مێشکی.
- جۆری تێکەڵ.

3- جۆرەکانی نەخۆشییەکە (بەپێی تەمەن)

- لەساوادا, زۆر ترسناکە. — لەگەورەدا , نەخۆشییەکە وەك لەشداهێزران و ژانکردنی لەش دەردەکەوێت.

4- نەخۆشییەکە لەکوتراواندا (هەندێك جار شەپلەداری تووشی منداڵی کوتراویش دەبێت).

ڕێژەی نەخۆشییەکە

ڕێژەی مردن بە نەخۆشییەکە نزیکەی 4-10٪ دایە وەلی لە منداڵدا ڕێژەکە لە نێوان 2-5٪ دایە . هۆی مردن لە منداڵدا دەگەڕێتەوە بۆ ناتەواوی هەناسەدان ،سوڕانی خوێن و مەترسییە بەکتریایەکان.

لە هەندێك باری دیدا شەپلەداری 2-3ساڵ دەخایەنێت واتە 50٪ یان تووشی سووکە شەپلەداری و25٪یش تووشی شەپلەداری بەهێز دەبن لە ڕاستیدا تەنیا ژمارەیەکی کەمیان پاش نەخۆشییەکە دەتوانن کاربکەن.

ئالۆزکارییەکان

- سییە سۆ، ناوپۆشە سۆی دڵ.
- گیروگرفتی گورچیلە.
- گیروگرفتی دەرونی وەك نائارامی و باری هەرەسی نەخۆش...تاد.

دەستنیشانکردن

پێویستە نەخۆشییە کە لە قۆناغی پێش شەپلەداری دا دەستنیشان بکرێت دەنا لەوانەیە پاش شەپلەداری نەتوانرێت هیچ بکرێت .

- نیشانەکان (نیشانەی ماچ) ، پەیوەندیکردن بە نەخۆشییەکەوە لە خێزاندا یان لە دەرەوەدا زۆر گرنگە .
- جوداکردنەوەی ڤایرۆسەکە لە شلەی نێو کوونە لووت، گەروو یان لە پیساییدا .
- 80٪ ی بارەکاندا (لە یەکەم دوو هەفتەی نەخۆشییەکەدا) دەتوانرێت ڤایرۆسەکە جودا بکرێتەوە .
- تێستی سیرەمی، لە سەرەتای نەخۆشییەکەدا دژە تەنەکان زۆر بەرزدەبنەوە و بۆ دەستنیشانکردن بە سوودە.

کوتان

کوتانی سیانە لەساڵی 1955 ەوە پەسەندکراوە و لە شێوەی 3 دەرزیدایە ودەدرێت لە منداڵ ئەنجامی باشی هەبووە . لە ساڵانی 1962- 1963 جۆرێك کوتان لە نەخۆشخانەکاندا بەکاردەهێنرێت لە شێوەی (دڵۆپ) دایە و بە ئاسانی دەدرێت بە منداڵ . ئەوەی شایانی باسە ئەم جۆرە کوتانە پێکهاتوە لە هەر 3 جۆری سیرەمی ڤایرۆسەکە و هاوکات هەردوو دەرمانی (Neomycin, Streptomycin) یشی تیادایە .

چارەسەرکردن

هیچ دەرمانێك نییە تا ڤایرۆسەکە لەناو بەرێت. هەروەها بەپێی جۆری شەپلەداری وناشەپلەداری دەتوانرێت نیشانەکان دابمرکێنرێتەوە.

سەرچاوەکان

1- د. زاهیر سوران . نەخۆشییە درمەکان ، بەشی حەوتەم ، چاپی یەکەم ، سلێمانی- کوردستان ، 2004 .

References

1 .John F: modlin Poliovirus,In:principles & practice infectious disease Vol 2.,1995;148:1613-20.

2. Amold L. Smith Central Nervous System, In :mechanism of Microbial Disease Second Edition 1993;58:716-35.

3. Martin Gh.Voiculescu, Poliomyelitis,In :Infectious Diseases Vol 2 Medical Edition 1991;71:308-29.

4 .Benenson Abram S, Control Communicable Disease in Man Editor 15 th e ds 1990.

5 .Paul JR Epidemiology of Poliomyelitis.WHO monograph Series 1995:26:9.

6. WHO Global eradication of Poliomyelitis by year 2000. Geneva: WHO 1998. (Resolution WHA 41.28).

7.CDC.Progress toward global eradication of poliomyelitis eradication, 2002.MMWR 2003;53:

8.CDC. Certification of poliomyelitis eradication-the Americas, transmission1994..MMWR 1994; 43

9..Mary Kay Kindhauser, Global defence against the infectious disease threat, WHO/CDS/2003.15